

Катерина Богатирьова
(Київ)

ТЕМА ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ У ТЛУМАЧЕННІ СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО-РОКСОЛАНА ТА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті розкривається тлумачення теми ідеального правителя латиномовним істориком, публіцистом та прозаїком доби Ренесансу Станіславом Оріховським-Роксоланом та філософом Григорієм Сковородою з гуманістично-просвітницьких позицій.

Ключові слова: ідеальний правитель, людина, держава, чеснота, мудрість, суспільний устрій.

В статье раскрывается истолкование темы идеального правителя латиноязычным историком, публицистом и прозаиком эпохи Возрождения Станиславом Ореховским-Роксоланом и философом Григорием Сковородой с гуманистических и просветительских позиций.

Ключевые слова: идеальный властелин, человек, государство, добродетель, мудрость, общественный строй.

The article deals with the interpretation theme of the ideal ruler of Latin-speaking historian, publicist and prose writer of the Renaissance Stanislav Orikhovskiy-Roksolan and philosopher Grygoriy Skovoroda with humanistic and educational positions.

Key words: an ideal ruler, human, state, virtue, wisdom, social order.

Одвічна проблема людини й держави, питання щодо справедливого суспільного устрою та ролі ідеального правителя хвилювала мислителів, поетів, письменників упродовж століть у світовій історії та літературі. Давньогрецький філософ Платон у трактаті "Держава" розмірковував про модель ідеального суспільного устрою та конституції, а його учень Аристотель, котрий був наставником полководця Олександра Македонського, у праці "Політика" проповідував ідею демократичної республіки, вважаючи, що лише "розсудливість – єдина відмітна чеснота правителя" [8, с.387].

Творчість митців доби Ренесансу та Григорія Сковороди, їхні погляди на державу, культуру, освіту, науку досліджували у своїх працях Ю.Барабаш, Л.Баткін, Л.Брагіна, І.Голенищев-Кутузов, І.Гузар, Б.Кузнецов, Л.Ушкалов, В.Литвинов, В.Меньшиков, Ф.Моньє, Д.Наливайко, А.Овєтг, В.Пуришев, Н.Рєвякіна, В.Рутенбург, О.Савчук, В.Соколов, Д.Тетєрина, Т.Шевчук, Вал.Шевчук. Мета даної розвідки полягає у спробі простежити розуміння й тлумачення теми ідеального правителя у творчості латиномовного публіциста XVI століття Станіслава Оріховського та "елітарного письменника" (вислів Вал. Шевчука) другої половини XVIII століття Григорія Сковороди із позицій гуманістично-просвітницьких засад.

Відомий вислів римського філософа Цицерона – "Суспільне вище за особисте" [5, с.119], був використаний представниками доби Відродження, котрі витворили й возвеличували ідеал людини праці, здатної до самовдосконалення й розвитку шляхом активної освітньо-світської діяльності; пріоритетними вважалися громадські потреби, а здобутий життєвий досвід індивіда та практичні навички мали використовуватись задля здійснення суспільних звершень на благо народу. Постійна праця розглядалася гуманістами як безперервний процес реалізації людських ментальних й фізичних можливостей, які вона використовує для процвітання держави й загального добробуту співвітчизників. "Людина

народжена, щоби бути корисною собі і не менш корисною для інших", – писав гуманіст Леон Баттіст Альберті [1, с.160].

Італійський педагог, викладач логіки, П'єр-Паоло Верджеріо (1370-1444) присвятив свій трактат "Про благородні звичаї і вільні науки" (бл.1402) синові правителя Падуї Умбертіно Каррара. У цій праці вчений зосередив увагу на тих педагогічно-освітніх принципах, які сприятимуть відповідному вихованню правителя, прищеплюватимуть й розвиватимуть у нього такі етико-моральні чесноти як шляхетність, справедливість, мудрість, поміркованість – завдяки яким майбутній володар дбатиме про народ та його життєві потреби: "У державців є ... справжня необхідність здійснювати добродійні діяння, якщо вони хочуть рахуватися з думками людей і прагнути до вічної слави у нащадків" [3, с.87]. Відомий італійський культурний діяч доби Відродження Леон Баттіст Альберті (1404-1472) у трактаті "Домострой" (1469-1470) висловив свої погляди на проблему моральних засад у державного керманіча: "Правитель повинен бути найкращим із громадян, йому слід відрізнятися високими моральними якостями: чесністю, розсудливістю, стійкістю і справедливістю" [1, с.195]. Видатний гуманіст-філолог, перекладач, педагог й богослов Еразм Роттердамський (1467-1536), котрий був радником іспанського короля Карла V, у трактаті "Виховання християнського правителя" (1516) висловив тезу, що правителя повинні не боятися, а поважати. На думку дослідника В.Соколова, цим твором Еразм проголосив "концепції просвіченого абсолютизму, розвинених в подальшому Вольтером та іншими просвітниками XVIII ст." [10, с.19]. Нікколо Мак'явеллі (1469-1527), філософ й письменник, у політичному трактаті "Державець" (1518) виклав своє бачення ролі правителя, зазначивши, що "ніщо не викликає такої пошани до владаря, як його великі діяння і особистий приклад рідкісних доблестей" [6, с.451], тобто лише завдяки своїм високим моральним чеснотам – мудрості, розуму, добродійності та справедливості можновладець заслужить підтримку й пошану народу. Н.Мак'явеллі, як вчений і мислитель, розуміючи й усвідомлюючи величезне значення науки, культури, мистецтва для загального суспільного блага та подальшого поступу країни, опираючись на гуманістичні засади щодо розвитку й поширення освіти у державі, наголосив, що правитель повинен дбати й про основні духовні пріоритети для громадян: "Владар повинен показувати себе меценатом і покровителем талантів у тому чи іншому мистецтві" [6, с.454], тобто автор наголошує, що підтримка обдарованих й здібних до наук громадян, особливо молоді, входить до першочергових державних функцій можновладця. Таким чином, вчені-гуманісти виробили морально-естетичні принципи для ідеального правителя – це, перш за все, освічений, справедливий, мудрий, шляхетний, розсудливий, добродійний управлінець, котрий забезпечить виконання всіх законів, підтримуватиме й сприятиме розвитку освіти, наук та мистецтв, всіляко дбатиме про добробут, спокій, соціальні й духовні блага для громадян.

Природно, що тема ідеального володаря бентежила й непокоїла відомого філософа, оратора, історика XVI століття – Станісла Оріховського-Роксолана (1513-1566) та була висвітлена ним у латиномовних публіцистичних творах "Про турецьку загрозу" та "Напученні королеві польському Сигізмунду-Августу" (1543). Станіслав був сином земського писаря, мав талант до навчання, початкову освіту здобув у місті Перемишлі, яке на той час відігравало "активну роль у релігійно-політичному й культурному житті українського народу" [7, с.113]. Згодом, у автобіографічному листі до кардинала Яна Франциска Коммендоні він згадував: "вчився я непогано, відзначався швидким розумом і доброю пам'яттю" [12, с.156], тобто завдяки природним ментальним здібностям юнак прославиться як відомий вчений у Європі. Батько вирішив послати сина до Відня, не скільки для освіти, а "для набуття хороших манер". Ґрунтовні знання юнак здобував у Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському та Болонському університетах, старанно вивчав грецьку й латинську мови, риторику, філософію, яку називав "королевою" серед інших дисциплін; його викладачами були австрійський поет-гуманіст Ян Брасікан, діяч Реформації Мартін Лютер, богослов Філіпп Меланхтон, італійські професори Антоній

Пассера, Лазар Бонаміко, Ромул Амазеа, котрі прищепили здібному студентові любов до знань.

Станіслав Оріховський, орієнтуючись на етично-моральні настанови для правителя, вироблені італійськими гуманістами, у трактаті "Про турецьку загрозу" (1544) вказує, що внутрішні чвари й розлад послаблюють могутність країни, а спільна небезпека гуртує всіх громадян, незалежно від їхнього соціального стану, – тому лідерські навички короля та його здатність об'єднати всіх людей заради спільної мети – визволення рідної землі від турецьких загарбників – першочергова справа для керманича держави. На думку автора, найбільшими й наймогутнішими благами для країни й могутності короля є розсудливість, мудрість, справедливість, які проявляються у дотриманні ним християнських заповідей, піклуванні про безпеку, добробут, захист громадян від зовнішніх ворогів. У "державотворчому" (вислів Вал. Шевчука) трактаті "Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу" (1543), який був відомим й популярним у Європі (твір був виданий двічі 1543 та 1548 років), автор вважає, що освіта – найвища цінність для владаря, тому він писав, що "треба, щоб вона (людина – К.Б.) запалала наукою, яка цю саму людину зробить і правдивою, і справедливою. Людина, що знехтує наукою, нічого не дасть, гідного похвали" [12, с.117]. Основна роль у вихованні ідеального правителя належить наставникові, який буде гідним прикладом для учня: у якості прикладів Станіслав наводить постаті реальних історичних осіб (Аристотель навчав Олександра Великого) та міфічних персонажів (Фенікс виховував Ахілла, героя епічної поеми Гомера "Іліада"), щоб проілюструвати цю думку. Найосновнішою людською доблестю гуманіст вважав мудрість, а королеві наполегливо радив відкривати нові школи й гімназії та відновлювати вже засновані раніше його попередниками освітні заклади. Передумовою процвітання країни є дотримання всіх зведених правил та уставів, тобто автор витворив модель ідеальної держави, в якій король "є вустами, очима й вухами закону" та виступає його гарантом. Оріховський слушно радить монархові "усувати" від себе підлабузників, "людей похитливих, жадібних, злочинних, хвалькуватих"; на прикладах з античної історії він засуджує такі людські вади як свавілля, розпусту, пиятику, підлабузництво: "якщо король жорстокість і злість у собі не гамує, ... буде з нього тиран найнегідніший і дуже схожий на Нерона" [12, с.146]. У трактаті автор подав гуманістичну програму конституційної монархії, в якій правитель – це, перш за все, освічений, справедливий, мудрий, розсудливий демократ, він у всьому зразок для підданих у державі, захищає їхні інтереси, безпеку, права та свободи: "треба тобі від початку найпильніше дбати, щоб привернути прихильність тих людей, серед яких правиш" [12, с.122]. Таким чином, Станіслав Оріховський у своєму творі виділив наступні чинники, які впливають на формування особистості короля й були суголосними з думками відомих італійських гуманістів-просвітників Л. Б. Альберті, П.-П. Верджеріо, Н.Мак'явелі, Е.Роттердамського: 1) мудрий наставник; 2) владар наполегливо опановує науки й мистецтво; 3) в оточенні державця повинні бути спільники з найкращих громадян; 4) король гарантує народові дотримання усіх законів; 5) можновладець піклується про поширення "простих" (автор, напевно, мав на увазі загальноосвітні навчальні заклади, які були б доступними для дітей усіх станів) шкіл та гімназій, котрі називав "оселями мудрості самої у державі".

Роздуми європейських гуманістів доби Відродження щодо моральних якостей державотворця продовжив Іван Орновський (роки життя невідомі), поет кінця XVII – початку XVIII століть, член чернігівського поетичного гуртка, організованим єпископом Лазарем Барановичем. У книзі "Багатий сад", виданій 1705 року в Києві, розмірковуючи про одвічну тему добра й зла у суспільстві, автор зазначав, що у "віках у царстві людським той, власне, панує, // Хто мудро сам собою і серцем керує" [11, с.407], тобто у розумінні автора мудрість – найвища цінність, до якої слід прагнути упродовж життєвого шляху. Він гостро засуджував вчинки деспотичних монархів, у жилах яких тече "кров Нерона", тобто протиставив мудрого правителя жорстокому, вказуючи, що на правління останнього чекає сумна доля римського імператора-тирана.

Дослідниця І.Гузар вказала, що важливу роль у поширенні ренесансу серед східних слов'ян відіграла Києво-Могилянська академія [2, с.11]. Григорій Сковорода, один з найвідоміших випускників цього закладу, був, безумовно, знайомий із творами античних авторів, італійських гуманістів, які були для нього джерелом невичерпної життєвої мудрості, "художнього смаку, неперевершеної поетичної майстерності і близькістю філософсько-етичних уподобань" [15, с.285]: серед його віршованих творів є переклади Горація, Овідія, фламандського новолатинського поета Сидронія де Гозія. Погляди гуманістів на проблеми суспільних взаємин індивіда, держави та правителя не втратили актуальності й наприкінці XVIII століття, тому були нагальними питаннями для мислителя, просвітника й поета Григорія Сковороди. На думку філософа, суспільство стане кращим, коли в ньому кожен громадянин, незалежно від стану, шукатиме себе через пізнання внутрішнього світу, тобто тих імпульсів сумління, які приведуть до розуміння норм християнської поведінки та вдосконалення моральних якостей: бути поміркованим у всьому, шанувати Бога, дбати про душевну чистоту. "П'єсно 20-ту" із поетичної збірки "Сад божественных п'єсней" мислитель алегорично називає "нареченная Сигор": автор принагідно згадує біблійну легенду про Лота з дочками, єдиних мешканців міст Содом та Гоморри, котрі врятувалися після знищення, бо пам'ятали заповіді Ісусові. Поет підкреслює думку про дотримання вічних християнських постулатів, які є основними етично-моральними нормами для всіх громадян. У "П'єсне 20-й" Сковорода по-філософськи роздумував про справедливий державний устрій в Україні, сподіваючись на мудре правління монархів: "О міре! Мір безсовѣтний! // Надежда вся твоя в царях!" [9, с.49], тобто сподівався, що в Україні настануть кращі часи для реалізації просвітницьких програм. Свої педагогічно-естетичні настанови він виклав у листі, написаним у липні 1762 року, до свого улюбленого учня Михайла Ковалинського. Григорій Савович, як мудрий просвітник й "научитель", радить йому обирати благочестивий шлях: любити й постійно вивчати науки, пізнавати життя і навколишній світ, бути гідним громадянином, мати вірних та відданих друзів, дбати про своїх ближніх. Отже, Сковорода продовжив ідеї європейських гуманістів у своїх поетичних творах та епістолярній спадщині, вказуючи на велику формотворчу роль моральних засад і для державців, і для громадян.

Відомий український одописець, поціновувач Сковороди, Василь Капніст під час проходження служби у Преображенському полку, в "Оді з приводу укладання миру між Росією та Отоманською Портою в Кайнарджи" (1774) у 19-ти строфах уславив силу російського війська й подвиги Катерини II. На думку Вал. Шевчука, юнак покладав на імператрицю великі сподівання, тому й оспівав її [13, с.626], проте це не завадить йому через кілька років поїхати до Пруссії з проханням про автономію для України. Перша строфа твору – звертання до бога Парнасу, тобто Аполлона, який, за легендою, перебував на цій горі, підтримати автора своєю лірою й надати наснагу "заговорити іншим складом", тобто не поросійськи: ця перша ода в поетичному доробкові автора була написана французькою мовою. Поет захоплюється милосердям цариці, яка дарує помилювання всім розкаяним. Вироблена класицистами естетична концепція державного устрою, ґрунтувалася на створенні ідеалу правлячого монарха, якому притаманні моральні чесноти: справедливість, мудрість, миротворчість, розсудливість, освіченість, милосердя, любов до громадян та піклування про них. Тож автор вказує на милість Катерини для підданих (строфи 12,13,14), котрі шанують й дотримуються законів. Проте, у 15 строфі поет проголошує тезу, що "любов народу – це справжня данина для царів", сподіваючись на процвітання в Російській імперії мистецтв, наук у "градах" (містах), бо "щасливий вік Катерини приведе за собою золотий вік". Цю ж думку-сподівання поета про правління мудрого й справедливого державного керманача знаходимо в латинській оді Іриней Фальківського, присвяченій візитові Павла I до Києва у 1798 році. А в "Оде на всерадостное обручение их императорских высочеств великого князя Александра Павловича и великой княжны Елисаветы Алексеевны, совершившееся 1793 года, мая в 10 день" вітаючи молоде подружжя, Василь Капніст, описуючи нареченого-князя, згадує про квітку "лилею", яка символізувала царську владу, тобто натякав на те, що князь Олександр Павлович – це старший син Павла I, нащадок Катерини II, та майбутній імператор

Росії. У цьому творі одописець, як і його попередники – гуманіст доби Відродження Станіслав Оріховський та філософ Григорій Сковорода, подає настанови для керманича держави й радить йому бути розважливим та вірцевим правителем – "Премудр будь, как Екатерина, // И, как она, как Петр, велик" [4, с.121], тобто мудрість у розумінні поета – це найосновніша державотворча чеснота для імператора.

Таким чином, упродовж століть видатні філософи, письменники, поети, культурні діячі різних епох та напрямків, намагалися витворити ідеальну модель справедливого державного правління, вказати, що лише високоморальний й освічений правитель, якому притаманні християнські чесноти – мудрість, справедливість, працелюбність, розсудливість, поміркованість зможе належно виконувати місію керманича держави. Думки та міркування італійських й вітчизняних гуманістів щодо питань взаємовідносин людини й держави, викладених у численних трактатах, стали світоглядною базою для українських письменників Станіслава Оріховського-Роксолана, поета доби Бароко Івана Орновського, просвітників Г.Сковороди, В.Капніста, котрі основою людського й суспільного поступу вважали розвиток ментальних засад, освіти й науки, які відкривають шлях до свободи та саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Идеалы и практика культуры. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. – 384. – (Труды исторического факультета МГУ: Вып.21; Сер. II, Исторические исследования:6).
2. Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі / Гузар Ірина. – Торонто-Львів, 1995. – 174 с.
3. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения. Сборник текстов. – Ч.II. – Саратов: СГУ, 1988. – 190 с.
4. Капнист В.В. Собрание сочинений в двух томах. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Т.1. – 772 с.
5. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Із скарбниці античної мудрості. – К.: Вища школа, 1994. – 351 с.:іл.
6. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А.Перепада. – К.:Основи, 1998. – 492 с.
7. Наливайко Д. Парадигма італійсько-українських культурних і літературних зносин доби Відродження // Теорія літератури й компаративістика. – К.: Вид.дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – С.104-121
8. Платон, Аристотель. Политика. Наука об управлении государством. – М.: Изд-во Эксмо; СПб.:Terra Fantastica, 2003. – 864 с. (Серия "Антология мысли").
9. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 541 с.
10. Соколов В.В. Философское дело Эразма из Роттердама // Эразм Роттердамский. Философские произведения. – М.: Наука, 1986. – С.5-68.
11. Тисяча років української суспільно-політичної думки: в 5 т. – К.:Дніпро, 2001. – Т.3, кн.2. – 573 с.
12. Українська література XIV – XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Перекл. повісті. Поет. твори. / Авт. вступ. ст. і ред. тому В.Л.Микитась; Упоряд. і приміт. В.П.Колосової та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – 600 с. (Б-ка укр.літ. Дожовт. укр. літ)
13. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVII –XVIII ст. – Т.2 . – К.: Либідь, 2005. – 726 с.
14. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли / Валерій Шевчук. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 528 с.: іл. – (Українці у світовій цивілізації).

15. Шевчук Т. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди / Тетяна Шевчук. – Ізмаїл, "СМИЛ", 2010. – 358 с.

Стаття надійшла до редакції 18 листопада 2012 року